

Wat als u een vluchteling was? Veerkracht in de Nederlandse civil society

Halleh Ghorashi

Heeft u wel eens nagedacht over wat het betekent een nieuwe kans te krijgen om te leven? Sluit uw ogen, sta even stil en probeer te voelen wat deze vraag met u doet. Als reactie op deze vraag hoor ik vaak dat mensen denken aan alle dingen die ze anders, beter zouden willen doen. De energie die loskomt, is ongekend. Dit is wat vluchtelingen overkomt en daarom wil ik het volgende met u delen.

Voor mij, zoals voor vele andere vluchtelingen, betekent/betekent het vluchten naar een nieuw land een kans op een nieuw leven: een nieuwe geboorte. Ik heb ervaren wat het betekent om door politieke omwentelingen alle mogelijkheden in het leven tot niets gereduceerd te zien worden. De toekomst verloor inhoud en het heden bracht vooral een zware boodschap van marginalisatie en onderdrukking. Mijn komst naar Nederland als asielzoeker hield in dat ik een nieuwe kans in het leven kreeg. Een kans die vroeg om hard werken, maar dat is juist iets waar vluchtelingen erg goed in zijn. Want als je opnieuw mag leven, dan is er bijna niets dat je tegen kan houden. Het was rond de Iraanse revolutie van 1979, dat ik, een middelbare scholier van 17 jaar, politiek actief werd. In die periode stond ik klaar om mijn leven op te offeren voor democratie en vrijheid in Iran. Deze overtuiging gaf mij enorme macht en hoop, want ik geloofde dat de acties van velen zoals ik zouden leiden tot maatschappelijke verandering in Iran. Destijds was het voor mij onvoorstelbaar om Iran te moeten verlaten en een vluchteling te worden. Maar het leven is vol verrassingen. Negen jaar na de revolutie, in 1988, kwam ik als asielzoeker naar Nederland en wat volgde, waren enkele jaren vol moeilijkheden: afhankelijk zijn van de staat, omdat ik geen werkvergunning had, eindelijk wachten op de beslissing over mijn asielaanvraag en, nog erger, gezien te worden als een passieve, machteloze vrouw, omdat ik uit een islamitisch land kwam. Toch heb ik ook genoeg mooie momenten in mijn nieuwe land mogen meemaken die mij kracht en hoop gaven om verder te gaan. Ik begon

met de studie antropologie aan de universiteit en stap voor stap veroverde ik een plaats in de wetenschap die mij veel volharding en vreugde gaf. Ik kreeg een kans op een nieuw leven en de mogelijkheden in Nederland gaven me daadwerkelijk de kans om te leven.

Kracht of frustratie?

Onderzoek laat zien dat de kans op een nieuw leven veel dromen bij vluchtelingen losmaakt.¹ Veel asielzoekers vertellen dat ze na jaren van onderdrukking opnieuw durven te dromen. Het is zoals een veer die jarenlang ingedrukt is en dan losgelaten wordt. Er komt dus veel energie vrij en de mensen die deze energie zo snel mogelijk in de goede richting kunnen brengen, kunnen veel achterstand inhalen.

Maar deze losgekomen energie kan ook tot frustratie leiden. Daarom zijn de eerste jaren van de vlucht van cruciaal belang voor de langetermijnonwikkeling van individuele asielzoekers. Wat is erger dan een nieuwe kans in het leven te krijgen, maar niet genoeg mogelijkheden hebben om werkelijk iets nieuws op te kunnen bouwen? Hierin spelen de structurele beperkingen van het nieuwe land een grote rol. Bijvoorbeeld de beeldvorming – zoals de zielige vluchteling met een achterstand of de nieuwkomer als potentieel gevaar voor de samenleving. Of het beleid waarmee vluchtelingen te maken krijgen rondom opvang, onderwijs en werk (jarenlang in asielzoekerscentra moeten verblijven, geen erkenning van diploma's en werkervaring in het verleden). Vluchtelingen kunnen door deze structurele belemmeringen ontmoedigd raken om zich als actief bur-

Halleh Ghorashi, Utrecht, 15 maart 2016.
Foto: J. Bos

ger in te zetten in hun nieuwe land. Om de vrijgekomen energie in (veer)kracht te laten veranderen zijn de maatschappelijke condities net zo belangrijk als individuele competenties.²

Beeldvorming

In de eerste jaren van het verblijf hebben vooral dominante beelden over vluchtelingen een belangrijke impact op hoe vluchtelingen hun nieuwe land ervaren. Want hoe er naar je gekeken wordt, is het eerste wat je meemaakt. En dan kan je schrikken van de kloof tussen je eigen beleving als vluchteling en het aan jou toegeschreven beeld. In mijn eerste jaren in Nederland spraken zelfs de meest meelevende beschrijvingen van vluchtelingen me niet aan. Het waren geen beelden van mensen met een verhaal, maar bevroren beelden van onderdrukking,

geweld, armoede en pijn. Ik herkende alle onderdelen van die beelden, maar de eenzijdigheid ervan maakte het mij onmogelijk om me ermee te kunnen identificeren. De extreme nadruk op de machteloosheid van de vluchteling riep bij mij veronwaardiging op. Ik kreeg het vaak benauwd en voelde pijn vanwege het niet gezien of gehoord worden in de gelaagtheid en meervoudigheid van mijn levensverhaal.

Elk levensverhaal kent momenten van macht en machteloosheid; ervaringen van pijn en vreugde. Ook mijn verhaal is vol kansen en mistukkingen. Daarom ervaer ik pijn wanneer slechts één kant van het verhaal de kans kreeg om tentoongesteld te worden. Ik was meer dan die zielige vluchteling die in dat bevoren beeld werd neergezet. Anno 2016 zijn andere beelden dominant geworden. Vluchtelingen worden nu vooral gezien als profiteurs of zelfs een potentieel gevaar voor de samenleving. Zij zijn eigenlijk niet meer zo welkom. Al was het beeld van de zielige vluchteling niet echt bevorderlijk voor het gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen, er was destijds in de samenleving wel bereidheid om vluchtelingen te verwelkomen. Deze wat positieve houding heeft inmiddels in het dominante discours een sterk negatieve kleur gekregen. Toch zijn er ook maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland die mij hoopvol stemmen, hier kom ik later op terug.

De historische context en globale ontwikkelingen spelen een belangrijke rol in de totstandkoming van dergelijke beelden van ons en anderen. De recente dominantie van negatieve beelden over vluchtelingen in het westen heeft voor een groot deel te maken met de wereldwijde onrust en het

groeende gevaar van buitensporige en geweldadige acties in naam van de islam.

Ongeacht de verschuivingen van de afgelopen jaren blijft het meest consistente beeld over vluchtelingen in Nederland het beeld van achterstand.³ Het uitgangspunt van een verzorgingsstaat is vaak om ruimte te scheppen voor hulp aan zwakke, arme en hulpeloze burgers. Hoe solidair en sociaal ook, een onbedoeld gevolg hiervan in de praktijk is vaak geweest dat bepaalde categorieën burgers afhankelijk zijn gemaakt van de staat. Dat leidt tot een fixatie op tekorten, wat in het geval van eerste generatie vluchtelingen zeer nadelig kan werken. Fixatie op een gebrekkige taalvaardigheid en geen erkenning van diploma's en werkervaring zijn bijvoorbeeld het gevolg.⁴ Daarom is het essentieel dat er mensen zijn die in de kwaliteiten en de ambities van vluchtelingen geloven; mensen die ze stimuleren om in hun eigen dromen te blijven geloven, zelfs wanneer deze onbereikbaar lijken. Toen ik in 1988 als 26-jarige naar Nederland kwam met slechts een middelbareschooldiploma op zak, durfde ik haast niet te dromen van een universitaire studie, laat staan van een hoogleraarspositie in Nederland. Toch is deze droom uitgekomen. Niet alleen omdat ik tijdens mijn 26-jarige verblijf in Nederland hard heb gestudeerd en gewerkt, maar vooral omdat er mensen om me heen waren die mijn talent zagen en mijn ambities onderschreven. Van deze 'lichtpuntjes' hoeven er niet veel te zijn, maar in ieder levensverhaal zijn er een aantal mensen nodig die op cruciale momenten de positieve dwarsligging geven, zodat iemand uit kwetsbare momenten kan klimmen.

Dit brengt me terug bij de maatschappelijke

lijke beweging die ik eerder hoopvol heb genoemd. Waren er in mijn tijd (de jaren tachtig en negentig) enkele individuen die een cruciale rol speelden in onder meer mijn ontwikkeling, op dit moment kunnen we in Nederland van een 'grassroot' beweging spreken die als een lichtpunt functioneert niet alleen voor vluchtelingen, maar misschien ook voor Nederland als geheel. Als we terugkijken naar de reacties op het groeiende aantal asielzoekers die vanaf de zomer van 2015 de grenzen van Europa bereiken, kunnen we twee dominante patronen onderscheiden in Nederland. Het meest prominente patroon dat ons via de klassieke en sociale media heeft bereikt, is een negatieve reactie van nadruk op eigen nationale grenzen, waarden en veiligheid. Deze stroming kent een diversiteit aan geluiden van aan de ene kant bezorgde en angstige burgers en aan de andere kant extreme voorbeelden van zeer haatdragende berichten in sociale media en harde protesten tegen de opvang van asielzoekers in Nederland. Hiertegenover zien we ook positieve reacties, die zowel incidentele acties, zoals het verzamelen van spullen voor asielzoekers, als duurzamere en intense vormen van aanbod omvatten. We zien een grote mate van engagement in de samenleving die als een alternatief gezien kan worden voor de groeiende angst en haat jegens vreemdelingen in Nederland. Hierin ligt ook de mogelijkheid om democratie een diepere betekenis te geven.

Vluchtelingen en democratie

Er is al jaren kritiek op een smalle definitie van democratie die zich beperkt tot de vrijheid van stemmen, maar vooral tot

het tellen van stemmen van de meerderheid. Terwijl het in een democratie juist voornamelijk gaat om de erkenning van verschil.⁵ Het meest recente voorbeeld van het democratisch tekort is de brexit, niet perse wat mensen gestemd hebben, maar hoe geïnformeerd ze dat deden. Pas nadat de uitslag bekend was, gingen Britten massaal uitzoeken wat de consequenties waren van hun stem.⁶ Dit laat een stemgedrag zien op basis van angst en niet gebaseerd op de nodige kennis van consequenties. In het verlengde hiervan zien we diverse vormen van ongeïnfomeerd geschreeuw en haat in de publieke ruimte die merendeels afkomstig zijn van individuen die vooral bezig zijn met hun eigen belangen, zorgen en portemonnee. Dat doet denken aan wat Bauman schrijft over een van de kenmerken van het tijdperk van extreem individualisme, namelijk dat de publieke ruimte gekoloniseerd wordt voor privébelangen.⁷ Dan worden gemeenschappelijke en publieke *issues* gereduceerd tot individuele incidenten. Hierdoor bewaken burgers bovenal hun eigen grenzen en rechten, zelfs als dit ten koste gaat van die van anderen. Dit is precies waar Tocqueville voor waarschuwt: 'Selfishness or extreme individualism would dry up the sources of public virtues'.⁸ Dan is de balans tussen individuen en hun gemeenschap verstoord. In dit licht bezien wordt de democratie gereduceerd tot een verzameling uitingen van individuen over hun frustraties en claims op de politiek om iets daaraan te doen. Het oude besef dat een gemeenschap meer is dan de som der delen, lijkt passé; de gemeenschap is slechts de som der delen geworden, schrijft Bauman.

Een democratische rechtsstaat zoals de

Nederlandse heeft twee democratische componenten, namelijk de staatsvorm en de levensvorm of 'civil society'. De theoretici van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw hebben vooral de nadruk gelegd op wat Rawls de basisstructuur van de samenleving noemde: de constitutionele rechten, politieke besluitvormingsprocessen en sociale instituties die de democratie mogelijk moeten maken.⁹ Inmiddels is het breed geaccepteerd dat er naast deze 'basisstructuur' ook aandacht moet zijn voor de kwaliteiten en de houding van de burgers die handelen binnen deze basisstructuren.¹⁰ Deze 'basishouding' – wat Tocqueville 'levenswijze' noemt – is noodzakelijk voor het behouden en bewaken van de cultuur van democratie. Hierin speelt een eerder door Tocqueville genoemde term, 'public virtues', een cruciale rol. Een van de belangrijkste publieke deugden is *civility*, wat ik bij gebrek aan een betere vertaling de hoffelijkheid van omgang in de publieke ruimte noem. Maar een iets dieper gaande manifestatie van de kwaliteit van een democratie is de kracht van de *civil society*. Deze kracht is zichtbaar door de mate van engagement van burgers met de publieke zaak en de aandacht voor de kwetsbaren in de samenleving. Met het concept 'deep democracy' verwijst Iris M. Young naar dit aspect van democratie waarin engagement en solidariteit met de gemarginaliseerde mensen centraal staat. Deze vorm van solidariteit kan als een van de belangrijkste deugden van democratie gelden.¹¹

In het Nederland van de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw was solidariteit één van de belangrijkste bouwstenen van de verzorgingsstaat. Nu heeft dat begrip een ouderwetse klank gekregen. In

het neoliberale tijdperk, waarin fouten en mislukkingen niet meer aan systemen te wijten zijn, maar aan verkeerde keuzen van het individu, is het veel moeilijker geworden draagvlak voor solidariteit te creëren. In een tijdperk van extreem individualisme is er geen aandacht meer voor alle mogelijke vormen van (systematische) uitsluiting. Individuen die daar een punt van maken worden al snel bestempeld als mensen die een slachtofferrol aannemen: 'Je had gewoon beter je best moeten doen of harder moeten werken.' Dat individuen zich solidair opstellen is steeds onzelfsprekender geworden: 'Waarom zou ik solidair zijn met een andere wanneer ik er niets voor terugkrijg?'

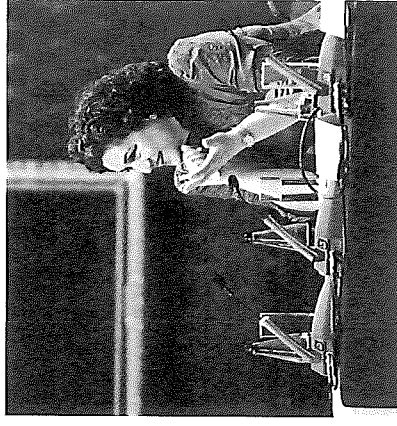
Deze punten verdienen kritische reflectie alvorens we nieuwe vormen van solidariteit kunnen doordenken. Wel valt er een toename van maatschappelijke bottom-up initiatieven in Nederland te signaleren, waarin geestverwanten bij elkaar komen om ongewone, dwarsverbanden mogelijk te maken, zoals bijvoorbeeld het initiatief-project 'Gastvrij Oost' in Amsterdam.¹² Vorig jaar begon een aantal actieve bewoners van de Indische buurt in Amsterdam met dit initiatief. Hieruit is in samenwerking met woningcorporatie Ymere het project 'Hoost Mauritskade' tot stand gekomen, waarbij dertig asielzoekers tijdelijk in een verlaten kantoorpand gehuisvest werden. Het initiatief kreeg veel aandacht en diverse vrijwilligers boden zich aan voor taallessen en andere activiteiten. Studenten deden onderzoek naar het initiatief, en een crowdfunding-project leverde al snel het gevraagde bedrag van tienduizend euro op. Een aantal vluchtelingen heeft hieraan een stageplek of een tijdelijke baan overgehouden.

den, en misschien even belangrijk is dat het voor iedereen diverse vriendschappen en een breed netwerk heeft opgeleverd. Dit mag een succesverhaal heten, niet alleen voor de vluchtelingen, maar ook voor het experimenterende zelf. Het laat zien hoe de meest essentiële democratische deugden bij elkaar kunnen worden gebracht in een mix van gastvrijheid, solidariteit en engagement met de 'ongewenste' ander/asielzoeker.

Kwetsbaarheid

De vitaliteit en de kracht van de democratische cultuur blijkt uit de diverse initiatieven rondom vluchtelingen die de Nederlandse *civil society* rijk is. Initiatieven waarin de grenzen van etniciteit, klasse, religie en gender overbrugd worden en waarin medemenselijkheid centraal staat. In de loop van zulke experimenten zijn er vele mee- en tegenvallers, en ontstaan er nieuwe, onverwachte verbindingen. In een tijd van groeiend populisme en angst voor het vreemde geven juist dit soort initiatieven energie en hoop, maar ze zijn ook kwetsbaar. Daarvoor moeten verschillende redenen worden aangevoerd. Het gaat in de eerste plaats vaak om vrijwilligerswerk. Verder is de zichtbaarheid van zulke initiatieven minder groot. De media hebben doorgaans meer aandacht voor negatieve berichtgeving. Ten slotte is het moeilijk om een politieke of maatschappelijke vuist te maken omdat het vaak om geïsoleerde projecten gaat.

Om die kwetsbaarheid te verminderen is het belangrijk te investeren in verbindingen tussen deze initiatieven. De betrokkenheid van overheid en andere organisaties (woningbouwcoöperaties, bedrijven,

De auteur op een symposium in Sheffield, 21 mei 2014

wetenschappers, enzovoorts) is van groot belang om de energie en de kracht uit de *civil society* vast te kunnen houden en een duurzame toekomst te kunnen bieden. Ook voor vluchtelingen zijn dit soort initiatieven cruciaal om hun losgekomen energie om te kunnen zetten in kracht. Een snelle start in de nieuwe samenleving geeft vluchtelingen de kans om te investeren in het heden en de toekomst, in plaats van gevangen te blijven in het verleden. Een jarenlang verblijf in asielzoekerscentra zondert de kans om aan een nieuwe toekomst te werken is desastreus. Een vluchteling blijft dan juist gevangen in het verleden en komt in een negatieve spiraal terecht die moeilijk te doorbreken is. Bovendien is het cruciaal voor vluchtelingen om snel betekenisvolle contacten te ontwikkelen met mensen die geïnteresseerd zijn in hun verhalen, maar die ook in staat zijn talenten te zien voorbij de zichtbare tekorten (zoals een gebrekkige beheersing van de taal of een afwijkend cv).¹³ Voor een langetermijn-integratie van vluchtelingen is het dus belangrijk dat or-

organisaties voor hen open staan en hen een volwaardige plek kunnen bieden. Voor wie iets terug wil doen voor de samenleving is werk op niveau cruciaal om de eigenwaarde terug te vinden. Onderzoek laat zien dat ondanks goede integratie van sommige groepen vluchtelingen (in termen van taal, opleiding en sociale contacten) onder hen nog steeds een hoge werkloosheid bestaat. Keer op keer is er een fixatie op de achterstand van vluchtelingen in plaats van op hun inzet en kwaliteiten – en dat leidt vaak tot het gevoel van onderwaardering en zelfs uitsluiting van de meest geïntegreerde groepen. Deze paradox is in de wetenschappelijke literatuur aangeduid als de integratie-paradox.¹⁴

Kansen

Vluchtelingen zijn overlevers die vaak met een klein steuntje in de rug in staat zijn om in zeer korte tijd een nieuw leven op te bouwen. Toch laten studies over vluchtelingen in de regel een minder positief beeld zien.¹⁵ Toen ik naar Nederland kwam, kon ik in een gehuurde kamer in de Bijlmer wonen. Ik heb me daarna snel de taal eigen gemaakt en met hulp van het UAF (Universitair Asyl Fonds) begon ik een jaar na mijn komst met een universitaire studie. Het student-zijn gaf mij een positief perspectief dat tegenwicht bood aan het onzekere leven als asielzoeker. Door mijn studie kon ik ook de pijn uit het verleden iets verzachten; ik kon tijdelijk afstand nemen van de moeilijkste herinneringen en de meer positieve verhalen uit mijn verleden delen met anderen. Het luisterend oor van medestudenten en docenten gaf mijn leven warmte en betekenis. Hun nieuws-

gierigheid en openheid om mij te zien als een mens met een verhaal, waren mijn redding in die eerste jaren van mijn verblijf in Nederland.

Contact met anderen en het feit dat ik volop met het gewone leven mee kon doen bracht langzaam vreugde terug in mijn leven. Wat begon met kleine gesprekken groeide uit tot bijzondere vriendschappen. Deze actieve start is cruciaal geweest voor mij om het leven op te bouwen. En al ben ik geen uitzondering, ik heb wel het geluk gehad dat ik mijn enorme motivatie van de eerste jaren na mijn vlucht om heb kunnen zetten in zelfontplooiing. Ik heb de kans gehad (en genomen) om een nieuw leven op te bouwen en had het geluk mensen op mijn pad te vinden die mij het gevoel gaven dat ik ertoe doe. Dit was een gouden combinatie. Maar het had heel anders kunnen lopen, zoals de verhalen van anderen laten zien. Niet iedereen heeft hetzelfde geluk in het leven – dat is nu eenmaal zo – maar er kan wel veel gedaan worden aan de condities die de kans op dit geluk vergroten.

Noten

- 1 Halleh Ghorashi, 'Agents of Change or Passive Victims: The Impact of Welfare States (the Case of the Netherlands) on Refugees', *Journal of Refugee Studies* 18(2005)2 p. 181-198; Floor ten Holder, *Kleine stappen van grote betekenis. Een nieuw perspectief op humane opvang van asielzoekers* (Amsterdam 2012).
- 2 Halleh Ghorashi, 'Kans op een nieuw leven', *De helling* 29(2016)1 p. 57-60.
- 3 Halleh Ghorashi, *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in*

- 4 *nieuw Nederland. Oratie, uitgesproken op 13 oktober 2006 aan de Vrije Universiteit.* Halleh Ghorashi en Maria van Tilburg, "When is My Dutch Good Enough?" Experiences of Refugee Women with Dutch Labour Organisations, *Journal of International Migration and Integration* 7(2006)1, p. 51-70.
- 5 Samuel IJsseling, *Macht en onmacht* (Amsterdam 1999); Maddy Janssens en Christeyn, *Meesterlijkheid. Organiseren met verschil* (Leuven 2001).
- 6 URL: <http://www.rtdnieuws.nl/buitenland/britten-slaan-paniek-aan-het-googelen-nastemmen> [bezocht 7 september 2016].
- 7 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge 2000).
- 8 Tocqueville in Bauman, *Liquid Modernity*, p. 213.
- 9 Will Kymlicka en Wayne Norman, 'Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts', in: Kymlicka en Norman (eds) *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford 2000), p. 1-45, aldaar p. 6.
- 10 Kymlicka en Norman, 'Citizenship in Culturally Diverse Societies', p. 6.
- 11 Iris Marion Young, *Inclusion and Democracy* (Oxford 2002 [2000]).
- 12 URL: <http://gastvrij.oost.amsterdam/stemmen> [bezocht 7 september 2016].
- 13 Halleh Ghorashi en Elena Ponzoni, 'Reviving agency: Taking time and making space for rethinking diversity and inclusion', *European Journal of Social Work* 17(2014)2, p. 161-174.
- 14 Edith Dourleijn en Jaco Dagevos ed., *Vluchtelingenroepen in Nederland* (Den Haag 2011).
- 15 *Willem Huijnk, Mérove Gijsherts en Jaco Dagevos. Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (Den Haag 2014); Ghorashi en Van Tilburg, "When is My Dutch Good Enough?".